

BOTTLIK
ZSOLT

Iszlám a Balkánon

A hidegháborút követően, a globalizálódó világgazdaságban jól kitapintható az észak-atlanti kulturális és gazdasági központ, valamint az iszlám világ között feszülő ellentét. Az ezredfordulót követően még inkább kiéleződött szembenállás ráirányította a figyelmet a majd' 16 milliányi európai muszlmánra is. Többségük Nyugat-Európában él. Egy részük még az 1960-as évektől érkezett Törökországból vendégmunkásként Németországba, más nagy csoportjaik pedig az egykori gyarmati területekről, elsősorban gazdasági menekültként Franciaországba és Nagy-Britanniába. Közismert, hogy másod- és harmadgenerációik társadalmi beilleszkedése napjainkban sem problémamentes. A többmilliónyi balkáni muszlmánról azonban sokkal kevesebb szó esik...

A 7. SZÁZADBAN AZ IBÉRIAI-FÉLSZIGETET MEGHÓDÍTÓ arabok, majd a 13. században a kelet-európai területeken előretörő tatárok nyomán telepedett le nagyobb lélekszámú iszlám lakosság Európában. Míg a spanyol területekről a 15. század végére kiszorítják a muszlim mórokat, s már csak a településszerkezet és épületeik emlékeztetnek egykori jelenlétükre, addig Lengyelországban és Litvániában máig túléltek néhány, nyelvileg már asszimilált muzulmán vallású csoport.

Sokkal nagyobb azonban a délkelet-európai, többségében szunnita muzulmán lakosság egyetemes történeti jelentősége. Településterületük csak helyenként mutatja a tömbösödés jeleit, és nem mondhatjuk egyetlen városra sem, hogy központjukként működne. Jelenlétük és az iszlám kultúra elterjedése, meggyökeresedése az előretörő Oszmán Birodalom 15. századi balkáni térhódításával függ össze.

A háttér

A keresztény fejedelmek megfelelő katonai erejének és egységes védelmi stratégiájának hiánya miatt az Oszmán Birodalom alig egy évszázad alatt országához csatolta a Balkán egészét. E folyamatban hatalmi és társadalmi szempontból igen nagy szerepet játszott az iszlám. Befolyása Konstantinápoly 1453-as elfoglalásával, Isztambul néven birodalmi fővárossá emelésével az egész balkáni térségben megszilárdult.

A központi török vezetés nem törődött a meghódított keresztény lakosság mindennapi életével vagy vallásával; megelégedett azzal, ha az egyházi vezetők elismerik a szultán fennhatóságát. Ugyanakkor érdeke volt a hozzá lojális csoportokat erősíteni, ami leginkább a muszlim vallású lakosok kiváltságainak szélesítésében érvényesült. Ennek hozadékeként jól kitapintható egzisztenciális különbség alakult ki a muszlim, valamint nem muszlim vallású társadalmi rétegek között.

Oszmán idők – az Aranykor

Az iszlámot követők arányának növekedése a 15. századtól helyenként egészen a 19. század elejéig tartott. A folyamatot leginkább két tényező, a *telepítéspolitiká*, valamint a keresztény lakosság tényleges *iszlamizációja* segítette elő.

A birodalom magterületének számító Anatóliából jelentős számú városi és paraszti népesség települt a Balkánra, nyelvileg és kulturálisan is asszimilálva a központhoz közelebbi területek (Macedónia, Trákia), valamint az ezekkel határos görög és bolgár térségek korábbi lakosságát. Az iszlamizáció ugyanakkor leginkább a Boszniai Vilajetet és az albánok településterületeit érintette.

Az áttérők motivációi között a gazdasági megfontolások voltak a legerősebbek: a muszlimokra lényegesen könnyebb adóterhek vonatkoztak. Ám tömeges áttérésekhez vezetett az a vonzerő is, amit a Török Birodalom helyi népeknél szervezettebb, az iszlám által közvetített szociális, gazdasági és politikai struktúrája jelentett. Az erőszakos iszlamizáció legjellegzetesebb megjelenési formája a – török haderő emberanyag-utánpótlását hosszú távon biztosító – gyekekádó (devşirme) volt, amely csak a nem muszlim lakosokra vonatkozott, így lényegében közvetett nyomást jelentett.

Az iszlám betelepítés leginkább a stratégiai pontokon, valamint a főbb kereskedelmi útvonalak mentén fekvő erődökbe, városokba irányult. A muszlimok sokkal magasabb arányban lakták a városokat és a városok közelében lévő térségeket, mint a keresztények. A muszlim városi kultúrát az alapítványok által finanszírozott vallási iskolák, a céhes keretek között működő kézműipar, valamint a legfontosabb oszmán művészeti ág, az építészet jelentette.

Nyilvánvaló volt a jogi státusban megmutatózó különbség: a muszlimok számára adatott meg a felemelkedés lehetősége. A Török Birodalom adminisztrációjának szempontjából ugyanis a birodalom népei közötti legfőbb törésvonal a vallási különbségek mentén húzódott. A nyelvi eltérésekben megjelenő etnikai különbség csak másodlagos tényezőnek számított. Ám a muszlimokat nemcsak jogállásuk, hanem anyagi és szellemi kultúrájuk össz muzulmán jellege (a vallásgyakorlástól, a mindennapi kultúrájukon keresztül egészen a konyhaművészetig) ötvözte egy csoporttá, amely viszont túlmutatott a formális vallási közösségen.

A balkáni muszlim jelenlét napjainkban is látható emlékei elsősorban az építészetben jelentősek... A skopjei egykori török karavánszeráj épülete ma múzeum (balra)

A Török Birodalom Balkánról történt visszahúzódása alapjaiban változtatta meg a muszlim vallású lakosság helyzetét. Nemcsak a hatalom központjából kerültek a perifériára, hanem az utódállamokban jelenlétüket a Török Birodalom nemkívánatos örökségének tekintették.

A kulturális egységet alkotó balkáni muszlimok nyelvileg jól elkülönült – török, albán és szláv nyelvű – csoportjai egészen eltérő módon éltek meg a birodalom utáni helyzetet.

FOTÓ: BOTTLIK ZSOLT

FOTÓ: KUKELY GYÖRGY

FOTÓ: KUKELY GYÖRGY

Albánok

A keleti és nyugati kereszténység határmezsgyéjén élő, így katolikus és ortodox vallású albánok által lakott területeket a 15. századra bekebelezte az Oszmán Birodalom. Az új politikai helyzet és a kevésbé agresszív Bektashi-dervisrend működésének következtében az albánok tömegével tértek át a muzulmán hitre. Nagyobb mozgékonyáguk és az oszmán államszervezethez való lojalitásuknak köszönhetően népesíthették be – többségbe is kerülve – a 17. században Koszovót és a Felső-Vardar térségeit, ahol a szláv lakosság elmenekülése következtében demográfiai űr jött létre.

Az önálló albán nemzetállam létrejöttének feltételei a második balkáni háború után, 1913-ban teremtődtek meg, azonban az albán etnikai terület jelentős térségei kívül rekedtek az új ország határain. Az Albánián belüli muszlim településterület az ország középső térségére terjed ki, a határon túli muszlim albán csoportok döntő többsége pedig az I. világháború után létrejött délszláv állam, a későbbi Jugoszlávia lakója lett. Legnagyobb közösségük Koszovóban és Macedóniában él, ám jelentős kisebbséget alkotnak Szerbiában és Montenegróban is.

E tagoltságnak megfelelően az albán nyelvű muzulmánok helyzete, politikai orientációja, magatartása a történelmi tradícióknak is megfelelő különbségeket tükröz.

Albániában, amely az egykori Oszmán Birodalom egyik legelmaradottabb területe volt, a két világháború között az állami vezetés a belső összetartás erősítésére és a gazdasági elmaradottság leküzdésére fektette a hangsúlyt. Ugyanekkor azonban a határokon túli, túlnyomóan a királyi Jugoszláviában élő albán muszlimoknak nyílt és brutális szerb elnyomással kellett szembenézniük: kimaradtak a földosztásból, nem vállalhattak szerepet az állami apparátusban, a közigazgatási határok pedig széttagolták területeiket.

A nyílt elnyomás mellett megindult „szerbesítés” leginkább az összefüggő, albán lakta részek (Koszovó) etnikai arányának megváltoztatására irányult. Hatalmas telepítési hullámok alkalmával (1922–1929, 1933–1938) tízezerrel érkeztek ide szerb családok. Sőt a jugoszláv kormány tárgyalásokat folytatott Törökországgal a muszlim lakosság áttelepítéséről. Bár a szerződést 1938-ban aláírták, kivitelezésére anyagi fedezet híján nem került sor.

A titói Jugoszlávia II. világháború utáni föderális átszervezése kedvezett az ország albán muszlimjai számára. Biztosították az anyanyelvi

FORRÁS: KOCSIS KÁROLY ÉS WWW.SZAMTERKEP.HU

A jelenben tükröződő múlt a koszovói fővárosban (balra fent)

Romos dzsámi Prilepben – a törökök távozásával a városok többségének arculata is megváltozott. Az addigi központ jelentősége csökkent, amely az ottani épületek szerepváltását vagy jelentőségének elvesztését eredményezte (balra lent)

oktatást, sajtótermék-kiadást, és így nyelvük egyenragú volt az országban hivatalos „szerbhorvát”-tal. A helyi vezetésben, intézményekben azonban nem tükröződtek az etnikai arányok. A politikailag egyre öntudatosabb, Koszovóban egyre nagyobb autonómiát élvező albánok legnagyobb mozgásterét az 1970-es évek második felére tehető. Identitásuk legfőbb hordozóját, muszlim hitüket is szabadon gyakorolhatták.

Ezzel párhuzamosan Enver Hodzsa 1967-től hivatalosan is ateista Albániájában évtizedekig harcoltak a társadalom vallásossága ellen. A mecseteket, a templomokat és a kolostorokat elkoztatták, áruházzá, mozivá alakították, vagy egyszerűen a földdel tették egyenlővé, s bár az 1989-es fordulat óta az egyházak újra szabadon működhetnek, az albán társadalom majd' kétharmada még mindig ateistának mondja magát.

A 90-es évek elején a külső kapcsolataikat már évtizedek óta erősítő jugoszláv tagköztársaságok sorra jelentették be elszakadásukat a belgrádi központtól: ez a tény alapvetően változtatta meg az ország muszlimjainak helyzetét. Macedónia kiválásának konfliktusait a mérsékelt erőknél sikerült tompítani, sőt többé-kevésbé az országban élő, döntően muszlim vallású albánokat is integrálták a formálódó új politikai palettába. Az itteniek legfőbb célja a macedónokkal egyenjogú státus, illetve az anyanyelvi oktatás teljes körű biztosítása. Az albánok általános helyzetének javítása, illetve a tetovói albán egyetem ügye folyamatos feszültségforrás, ami legutoljára 2000 nyarán torkollott fegyveres incidensekbe. Legjelentősebb pártjuk kormányzati tényező is volt.

A polgárháborús események az albán muszlimok közül leginkább a koszovói közösséget

A balkáni muszlim településeken ma is jellegzetes városkép; a meredek hegyoldalba felkúszó lakóövezet az elmaradhatatlan mecsettel és kőhíddal (Szarajevó)

FOTÓ: MARI LÁSZLÓ

Muzulmánok a Balkánon

Ország	Albán nyelvűek	Török nyelvűek	Szláv nyelvűek
Albánia	2 287 000 (albánok)		
Bulgária		750 000 (törökök)	230 000 (pomákok)
Bosznia-Hercegovina			1 250 000 (bosnyákok)
Görögország		54 000 (törökök)	36 000 (pomákok)
Koszovó	1 450 000 (albánok)		
Macedónia	509 000 (albánok)	78 000 (törökök)	70 000 (torbešek)
Montenegró	31 000 (albánok)		75 000 (bosnyákok)
Szerbia	55 000 (albánok)		165 000 (bosnyákok)
Összesen	4 332 000	882 000	1 826 000

érintették. A válság 1999-es kiéleződése a NATO katonai beavatkozását eredményezte. Ennek következtében került a *de jure* Szerbiához tartozó, *de facto* azonban egyre inkább önállósuló tartomány nemzetközi protektorátus alá, s a folyamat a függetlenség idei kikiáltásához vezetett. Ezzel létrejött a világ egyetlen olyan muzulmán többségű

ségű országa, amely szimpatizál – az önállóságért vívott küzdelmében nagy szerepet játszó – Egyesült Államokkal.

Török nyelvű muszlimok

Számuk fokozatosan csökkent az Oszmán Birodalom visszaszorítása után. E folyamatban elsősorban a kivándorlás játszotta a fő szerepet. Első nagyobb hullámuk az 1912–1913-as balkáni háború után hagyta el Szerbia és Bulgária területét. Az I. világháború után az újonnan alakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból kellett nagyobb tömegben távozniuk, mivel az új országra vonatkozó békében előírt kisebbségvédelmi kötelezettség a török nyelvű lakosságra nem vonatkozott. A II. világháború után az iszlám jugoszláviai, török követőit ellenségnek tekintették. Az 1950-es évek elején számos török anyanyelvű lakos hagyja el a titói Jugoszláviát egy jugoszláv–török államközi egyezmény keretében.

A görög–török vizsályt 1923-ban lezáró lausanne-i szerződés eredményeként lezajlott lakosságcsere szinte teljesen felszámolta Macedónia és Trákia Görögországhoz került részében a muszlim településterületet. Csupán a görögországi Nyugat-Trákiában maradt egy kisebb török és bolgár nyelvű muszlim közösség (*pomákok*) – így cserébe Isztambulban maradhatott a görög patriarcha.

A legnagyobb létszámú török nyelvű muszlim csoport ma Bulgáriában található. A bolgároktól eltérően hagyományosan magas természetes szaporodásuk miatt számuk folyamatosan növekszik, amit utoljára az 1980-as évek végén tört meg kivándorlási hullám.

FOTÓ: KUKELY GYÖRGY

FOTÓ: KUKELY GYÖRGY

Tetovói albán arcélek... – az egykori Jugoszláviában az albánok identitásához nemcsak anyanyelvük, hanem a muszlim vallás mellett jellegzetes fejfedőjük is szervesen hozzátartozott

Szláv nyelvű muszlimok

Legnagyobb közösségük és egyetlen, nemzeti-séggként elismert, erős identitástudattal rendelkező csoportjuk a Boszniában használatos délszláv nyelv dialektusát beszélő bosnyákok (muslimanok). Melléjük meg kell említeni a sokkal bizonytalanabb identitástudatú, bolgárul beszélő pomákokat, illetve a macedón nyelv egy dialektusát beszélő torbešeket.

A *bosnyákok* magukat saját nyelvükön „musliman” nemzetiségűnek mondják, megkülönböztetésként a muzulmán vallási elnevezéstől. Ám nevén nevezni ezen népcsoportot ma sem egyszerű! A jugoszláv népszámlálások a muzulmán/muszlimán (bosnyák) nemzetiségi kategória fölállításával könnyítették meg elhatárolásukat a főleg Bosznia-Hercegovinában – kisebbrészt az egykori Novi Pazari Szandzsákban – csupán vallásilag (nyelvileg alig) különböző szerbektől és horvátoktól.

Az „Oszd meg és uralkodj!” elvnek megfelelően a boszniai muszlimok a titói rendszer kedvezményezettjei voltak. Így, amikor Bosznia-Hercegovina a 90-es évek elején kinyilvánította

függetlenségét, az akkor már relatív többségben levő muszlimok akarták kezükbe venni az ország irányítását. A térség legerősebbnek tartott hadserege, a jugoszláv haderő támogatását élvező szerbek azonban nem akartak muszlim vezetés alá kerülni, aminek a fegyverek szavával próbálták érvényt szerezni. A Kis-Jugoszláviából támogatott szerb, a horvátországi háterű hercegovinai horvát és az iszlám országok segítette muszlim erők egyensúlya miatt végül is Daytonban létrejött a ma is működő Bosznia-Hercegovina, amely a Szerb Köztársaságból és a Bosnyák-Horvát Föderációból áll.

A bosnyák népcsoport-elnevezés megerősödött, ám Kis-Jugoszláviában (később Szerbiában és Montenegróban is) újra csak mint vallási felekezet ismerték el őket. Az egykori Novi Pazari Szandzsákban élő muszlimánok többsége újabban a „muzulmán-bosnyák” vagy a „bosnyák” elnevezést alkalmazza. Ráadásul Montenegróban és Szerbiában a népszámlálás mind a két (a bosnyák és a muszlimán) kategóriát is egyaránt tartalmazza...

A bosnyák önazonosság (kötődés a hivatalosan is elismert identitáshordozó tényezőhöz) ott erősebb, ahol a népcsoport nagyobb tömbök-

ben él – ezeken a területeken jóval többen vallják magukat bosnyáknak, mint muzulmánoknak. Máshol viszont sokkal nagyobb a muzulmánok száma, sőt olykor senki sem sorolta magát a bosnyák kategóriába!

A muszlim vallású, bolgár anyanyelvű, ezért bizonytalan identitású *pomákok* etnikai eredete ma is – nyilvánvalóan politikai okokból – erősen vitatott. A legvalószínűbb, hogy azoknak az őshonos szláv népeknek a leszámazottai, akik a 15. században tértek át a muszlim hitre. A pomákok a Rodope-hegység és az Égei-tenger partvidéke között található térség lakói, de jelentős csoportjaik élnek az Iszker alsó folyásánál, a Sztruma völgyében, valamint Macedóniában, Prilep körzetében. A bolgár kormányok e jellegzetes néprajzi csoport különállását még sosem ismerték el – eltörökösödött bolgároknak tekintve őket –, ezért létszámukra csak közelítőleg következtethetünk.

A macedón nyelven beszélő torbešek Macedóniában, leginkább az albánok lakta vidékek szomszédságában, Debar és Tetovo környékén élnek. Identitásuk bizonytalansága abból fakad, hogy főként muszlim vallásukhoz, kulturális tradícióikhoz kötődnek, s ezek inkább albán szomszédaikhoz, semmint az általuk (is) beszélt államnyelvhez közelítik őket. Szláv anyanyelvük nem fejezi ki teljes mértékben identitásukat: Jugoszlávia szétesését követően számtalan torbeš követelt gyermekei számára albán és török nyelvű iskolát, emellett még legfőbb sajtóteremkük, a Mlada Mesečina [A Fiala (Fél)Hold] is három nyelven jelenik meg.

Az országhatárok által tagolt, nyelvileg megosztott balkáni muszlim területek a 20. században többször is a társadalmi feszültségek gyújtópontjában álltak. Albánia Európa egyik legelzigeteltebb térsége, Jugoszlávia utódállamai ma is egymás ellenlábasai, Bulgária pedig EU-tag – a muszlimokkal is benépesített balkáni országok valószínűleg a közeljövőben is külön gazdasági-társadalmi fejlődési utakat járnak majd. Ám szinte biztos, hogy a marginalizált társadalmi helyzet és a környező etnikai csoportokhoz képest eltérő demográfiai viselkedés miatt továbbra is destabilizációs tényezők maradnak...

**A Török Birodalom gazdasága kimaradt az ipari forradalomból, így a húzóágazatok is megmaradtak a kiskereskedelem és a kisipar keretei között...
A bazárok ennek maradványai. A falnál – a háborús közelmúlthoz igazodva – cifrán megmunkált lövedékhüvely-szuvenírok**

